
MŰHELY

DEBRECZENI ATTILA

Genetikus elv, medialitás és kommentár*

A jelen dolgozat azt vizsgálja, hogy miként alakítja át a szövegkiadásokban egyre gyakrabban érvényre jutó genetikus elv a kommentár hagyományos formáit. A dolgozat műfaja műhelytanulmány, elsősorban saját szövegkiadói gyakorlatunk tapasztalataira épül, s azokból kiindulva igyekszik általánosabb tanulságokat megfogalmazni. Először a nyomtatott Kazinczy-kiadás genetikus elvű feldolgozásainak áttekintésére, a kommentár azokban megjelenő új formáinak bemutatására kerül sor, majd mindennek a mediális váltással való összefüggéseit, az elektronikus kommentár sajtószerszerűségeit vázoljuk röviden, ugyancsak a saját kiadások nyújtotta tapasztalatokat hasznosítva. Végül a genetikus elven épülő kommentár következetes megvalósításának egy lehetséges módjáról lesz szó, amely immár csak az elektronikus közegben képzelhető el.

1. KOMMENTÁR A FŐSZÖVEG ELVŰ ÉS A GENETIKUS ELVŰ KIADÁSBAN

A genetikus szövegkiadói elv nem alkalmazható univerzálisan, ahol viszont igen, ott célszerű élni vele. A Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport kiadásainak koncepciójában és gyakorlatában nem kis mértékben

* A tanulmány az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében jött létre. Előzményei: DEBRECZENI Attila, „Kritikai kiadás papíron és képernyőn”, in *Textológia – filológia – értelmezés: Klasszikus magyar irodalom*, szerk. CZIFRA Mariann és SZILÁGYI Márton, Csokonai könyvtár 55, 24–37 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014); DEBRECZENI Attila, „Az elektronikus kiadás színe és visszája”, in *A humán tudományok és a gépi intelligencia*, szerk. TOLCSVAI NAGY Gábor, A humán tudományok alapkérdései 3, 48–61 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2018). A kutatócsoport elektronikus kiadásainak fejlesztését áttekinti: TÓTH Barna, „Hogyan tette lóvá az egér a nyulat, avagy a Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport elektronikus kritikái kiadásainak elmúlt tíz éve”, in *Közöttünk a Mester²: Tanítványi köszöntőkötet a 60 éves Debreczeni Attila tiszteletére*, szerk. BÓDI Katalin és BODROGI Ferenc Máté, 235–242 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2019).

azért válhatott jelentőssé a posztmodern szövegfelfogáson alapuló genetikus szemlélet, mert a kiadói program gerincét alkotó Csokonai- és Kazinczy-életmű karaktere lehetővé teszi, sőt, mintegy megköveteli ennek használatát. A Kazinczy-életmű feldolgozása eleve azzal a vállalt kettősséggel indult, hogy a nyomtatott sorozat egyik vonulataként forráskiadások jelennek meg, másik vonulatként pedig genetikus elvet érvényesítő kötetek. Forráskiadás készült a Kazinczy által kiadott könyvekből, melyeknek hatástörténeti jelentősége az elsődleges, az önéletírások és költemények esetében viszont az összes változat alakulástörténetét középpontba állító genetikus feldolgozások születtek,¹ mert ezeknél nincs ilyen kitüntetett hatástörténeti pillanat, avagy több is van, s alapvető karakterüket az átírásokban megtestesülő folyamatszerűség határozza meg.

A genetikus elv alkalmazása kézenfekvő döntés volt, ennek gyakorlati megvalósítása során azonban dilemmák egész sorával kellett szembesülnünk. A genetikus kiadások gyakorlata ugyanis tapasztalataink szerint kevésbé olvasóbarát szövegeket eredményez, melyek sokkal inkább kutatásra alkalmasak, semmint olvasásra. Igaz, ez bizonyos szempontból érvényes a hagyományos kritikai kiadásokra is, melyek célközönsége elsődlegesen szintén a kutatói közösség. Olyan kiadványokat azonban nem akartunk létrehozni, melyek első látásra még a szakembert is elriasztják. Nem követtük a többiek között a francia genetikus kritika által használt, alapvetően mellékjelekre építő szövegkiadási módszertant, és a szinoptikus kiadásokból is elsősorban az olvasószöveg (*reading text*) fogalmát vettük át. Szövegforrás alapú kiadásokat terveztünk, melyekben a források lehetőleg mellékjelek nélkül, megtisztított szöveggel olvashatóak (a szövegekritika pedig hagyományosan lábjegyzetben), míg a közöttük lévő kapcsolatokat az elektronikus közegből ismert *hyperlink* fogalma alapján alakítottuk ki, a nyomtatott közegben a margón megjelenítve azokat. Hosszabb szövegek esetében ez együtt járt a szövegek szegmentálásával: a margóra helyezett „linkek” a források kisebb egységekre tagolt részeit kapcsolták össze, ha azok egymással szövegszerű kapcsolatban álltak. A kiadás a szövegeket az alapvető lineáris olvasás mellett így „keresztben” olvashatóan is

¹ KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, kiad. ORBÁN László, Kazinczy Ferenc művei: Első osztály: Eredeti művek – Kritikai kiadás (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009); KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi levelek*, kiad. SZABÓ Ágnes, Kazinczy Ferenc művei: Első osztály: Eredeti művek – Kritikai kiadás (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013); KAZINCZY Ferenc, *Magyarországi utak*, kiad. ORBÁN László, Kazinczy Ferenc művei: Első osztály: Eredeti művek – Kritikai kiadás (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015); KAZINCZY Ferenc, *Költemények*, kiad. DEBRECZENI Attila, 2 köt. Kazinczy Ferenc művei: Első osztály: Eredeti művek – Kritikai kiadás (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018).

felkínálta. Mindez a szokásostól ugyancsak eltérő olvasói aktivitást kíván, az olvasás mégsem válik rejtvényfejtéssé a mellékjelek alapján történő folytonos dekódolási kényszer miatt.

Ez a saját út, a saját preferenciák alapján, az anyag sajátosságaihoz szabva, mely önmagában nem jobb vagy rosszabb más kiadói gyakorlatokhoz képest. Amint a szövegkiadások gyakorlatában általában, úgy a genetikus elvű kiadásoknál sincs egyedül üdvözítő módszer, azt mindig a kiadandó szövegkorpusz természetéhez és a kiadás céljaihoz kell szabni a meghatározó elméleti belátások kijelölte keretekben. Sőt, az adott kiadáson belül is eltérhetnek az egyes kötetek a művek jellege alapján, ahogy a Kazinczy-kiadásban némileg meg is változik az önéletírások és a költemények koncepciója és gyakorlata. A kiadás e két részlegének elkészülte közötti időben született meg a szövegforrás, szövegállapot, szövegváltozat, szövegidentitás és szövegforrás-csoport fogalmi hálójára épülő genetikus közelítésmód,² Csokonai életműve kapcsán, de nem kis mértékben az akkor már munkában lévő Kazinczy-költeményekre is tekintettel. A legjelentősebb különbséget az képezi a kiadás két részlege között, hogy a Kazinczy-verseket közreadó kötet már teljes egészében e fogalmakra építi szerkezetét, a közlésben a mediálisan meghatározott szövegforrás-csoportokat, míg a jegyzetben az alakulástörténetet és kronológiát tükröző szövegidentitásokat követve. Ez utóbbiak felelnek meg az önéletírásoknál alkalmazott jegyzetegységnek, melyet ott jegyzetmezőnek nevezünk.

Így vagy úgy, e kiadásokban a kommentároknak is alkalmazkodniuk kellett a genetikus közlési elvhez. A „kommentár” fogalma elsősorban a nyomtatott szövegkiadást kísérő teljes jegyzetanyag összefoglaló megnevezésére szolgál, amint azt gyakran látjuk kétkötetes kiadások kötetcímeiben is (*Szöveg-Kommentár*). Ennek egymástól elkülönülő részeire szűkebb értelemben vagy jelzővel ellátva szintén használatos a „kommentár” kifejezés. Egy adott nyomtatott szövegkiadás kommentárjának legfőbb részei: a bevezető tanulmányok, az egyes szövegekhez kapcsolódó „tanulmányoszerű” és „soronkénti” jegyzetek (melyek lehetnek szövegkritikaiak avagy magyarázatok), jegyzetszótár és rövidítésjegyzék, különféle mutatók (index). A kommentárok genetikus elvhez való alkalmazása leginkább abban áll, hogy míg a hagyományos kiadásban a kommentárok a megállapított főszöveg viszonyrendszerében, ahhoz kapcsolatosan épülnek ki, addig a genetikus elvet érvényesítő kiadásban a szövegforrások, illetve azok egymás közötti, egyenrangú viszonyai rendelik magukhoz

² DEBRECZENI Attila, *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Csokonai Vitéz Mihály összes művei: Pótkötet (Budapest–Debrecen: Akadémiai Kiadó–Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012).

azokat. E megváltozott fókusz átalakítja a szerkezetet és az egyes magyarázattípusokat, egészen a kifejtés-megszövegezés irányultságáig terjedően.

A főszöveg elvű kiadások kommentárjának hagyományos részei a *Kézirat* és *Megjelenés* alfejezetek, melyek többnyire pusztán adatközlő jellegűek. A genetikus elvű kiadásban nem a főszövegben megtestesülő „mű” jelenik meg, hanem „szövegforrások”, így a nevezett alfejezeteknek is szövegforrásonként kell megadni az adatokat, ami a *Megjelenés* esetében időnként nem is olyan egyszerű, mert vissza kell keresni, hogy a régi kiadók milyen forrásból dolgoztak. A *Szövegkritika* „tanulmányyszerű” és „soronkénti” magyarázatokból állhat, s ez utóbbi maga is három altípust foglal magában, a szerzői és a szerkesztői javítások regisztrálását, illetve több forrás esetén az esetleges szövegváltozatok bemutatását. Az első két altípus a genetikus elvű kiadásban forrásonként nagyjából úgy található meg, mint a hagyományos kiadásban (noha szerkesztői javítás nem minden genetikus elvű kiadásban van). A különböző források összevetése viszont kiszabadul főszöveghez rendelt helyzetéből, s a szövegalkulást feltáró vizsgálat megalapozásának lényegi elemévé válik. A tanulmányyszerű szövegkritikai kommentár e különböző státuszú és jellegű vizsgálatok konzekvenciáit fogalmazza meg szöveges formában: a hagyományos kiadásban a főszöveg alapjául szolgáló szöveg kiválasztásának indoklását, a genetikus elvű kiadásban a források szövegállapotainak összevetésében feltáruló alakulástörténetet.

A *Keletkezéstörténet* alfejezet (amely gyakran nem önálló, hanem a *Magyarázatok* alfejezet szöveges bevezető része) a mű megszületésére vonatkozó információkat tárja fel, s keltezi azt, utalva a későbbi változatokra is. Genetikus elvű kiadásainkban a keletkezéstörténet szétosztódik: a szövegforrásoknak külön-külön van keletkezéstörténetük, s megint csak külön a szövegidentitásnak, melynek keltezése igen gyakran nem esik egybe az első ismert forráséval. Van keletkezéstörténete az egyes szövegforrás-csoportoknak is (melyek az egyes források fizikai környezetét képezik), az egymással összefüggő szövegforrás-csoportoknak pedig alakulástörténetük. A szövegkritikai vizsgálat során a szövegállapotok összevetésével megállapított sorrend időpontokhoz kötése (nem kis mértékben a szövegforrás-csoportok alakulástörténete alapján) kirajzolja a szövegváltozatok viszonyait és időrendjét, vagyis a szövegidentítások egyenkénti alakulástörténetét.

A soronkénti magyarázatok ugyancsak módosultak, mert a főszöveg elvű kiadásban egy főszöveg adott szöveghelyeihez fűződnek a magyarázatok, míg genetikus elvű kiadásainkban több, egymással genetikus kapcsolatban lévő szövegforrás szöveghelyeihez. Nyilván nem lehet egy nyomtatott kötetben

minden egyes forrásnál ugyanazokat a magyarázatokat megismételni a terjedelmi korlátok és a redundancia miatt, ezért a szövegmezőnként vagy szövegidentitásokként összetartozó szöveghelyek magyarázatait jegyzetmezőnként adtuk meg,³ amelyre a szövegközlés margóján link (azaz oldalszám) utal. E jegyzetmezőkben egy magyarázat több szövegforrás egyező vagy hasonló szöveghelyeihez van kapcsolva, ami a gyakorlati haszon (terjedelem, redundancia elkerülése) mellett az adott szöveghely esetleges változásának végigkövetését és értelmezését is az előtérbe állítja. Ez a megoldás valójában genetikus elvű kiadásaink „keresztben” történő olvasásával függ össze, ehhez a közlési elvhez alakít ki adekvát kommentár-típust, amely azonban csak az elektronikus közegben képes megmutatni teljes potenciálját.

2. KOMMENTÁR A NYOMTATOTT ÉS AZ ELEKTRONIKUS KIADÁSBAN

A genetikus elvű kiadás az elektronikus közegben otthonos. Nem véletlen, hogy a nyomtatott Kazinczy-kiadás genetikus elvet érvényesítő részlegében is lényegében e médium megoldásait adaptáltuk, de a hálózatos közegből a lineáris szervezetségűbe való áttemelés szükségszerű kompromisszumokkal járt. A mediális váltás nehézségeit az ellentétes irányú adaptációk során is megtapasztaltuk, mikor hagyományos vagy genetikus elvű nyomtatott köteteinkből elektronikus változatot készítettünk a Kazinczy- és a Csokonai-portálon.⁴ Különös nehézségek jelentkeztek a kommentárok terén, a korábban említett két típus („tanulmányyszerű” és „soronkénti”) karakterével összefüggésben. Az előbbi eredendően narratív természetű, az utóbbi inkább adatközlő, a narratív és az adatközlő jelleg azonban nem válik el mindig egyértelműen.

A tanulmányyszerű kommentár (a bevezető tanulmányok, valamint a korábban emlegetett különféle keletkezés- és alakulástörténeti jegyzetek) narratív természetét nem szükséges külön magyarázni, s könnyen belátható, hogy a soronkénti jegyzetek is lehetnek narratív jellegűek amolyan minitanulmány-

³ Itt a nyomtatott kiadásokban alkalmazott terminológiát követjük, mely az elektronikus kiadásban, mint látni fogjuk, némileg módosult.

⁴ CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Összes művei: Elektronikus kritikai kiadás*, szerk. DEBRECZENI Attila, vez. mts. TÓTH Barna (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016–2020), doi: 10.5484/Csokonai_Vitez_Mihaly_osszes_muvei, http://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/; KAZINCZY Ferenc, *Összes művei: Elektronikus kritikai kiadás*, szerk. DEBRECZENI Attila, vez. mts. BODROGI Ferenc Máté és ORBÁN László (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016–2020), doi: 10.5484/Kazinczy_Ferenc_muvei, http://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/.

ként, míg a jegyzetszótár és az index nem lehet ilyen jellegű. A tanulmányok és tanulmányszerű jegyzetek a nyilvánvalóan szükséges adatközlést a narratív szerkezetbe integrálják, mikor például a kifejtés során zárójelben megadják a névhez tartozó születési és halálozási adatokat, belefoglalmazva a szövegbe az azonosításhoz szükséges minősítéseket is (gróf, kamarás, költő stb.). A szöveg-hely-magyarázat mindig egy adott szöveghely *kontextusfüggő* értelmezését nyújtja, amely kommentár így egyedi (és soronkénti jelzéssel van a szöveghelyhez kapcsolva). Az explicit adatközlés láthatóan csak korlátozottan van jelen egy nyomtatott kiadás kommentáryagában, lehetnek ilyen szöveghez kapcsolódó soronkénti jegyzetek, s ezek közül a gyakran előfordulók jegyzetszótárban kapnak helyet az ismétlődések elkerülése végett. A csak adatközlő kommentár *kontextusfüggetlen*.

A nyomtatott kiadások adaptálásakor elég kézenfekvőnek tűnhet, hogy a tanulmányszerű narratív kommentárok önálló file-ként kerülnek a kiadások alapját képező közös adatbázisba, jelölőnyelvi kódolásban, narratív jellegüket és önállóságukat a megjelenítés során is megőrizve, az adatközlő kommentárok pedig önálló rekordot alkotnak az adatbázisban, s tetszőleges számban és helyen megjeleníthetők, kontextustól függetlenül. Az adaptáció szempontjából az igazán kritikus mozzanatot az adatközlő és narratív jelleg, a kontextusfüggő és kontextusfüggetlen kommentárok érintkezése jelenti, amely sokkal jelentősebb felületet képez, mintsem első pillantásra látszik. Ennek kifejtéséhez vegyünk egy példát, a Csokonai-kiadásból egy levél mondatát és a hozzá tartozó kommentárokat, s nézzük meg ezeket nyomtatott és elektronikus változatukban.

nyomtatott kiadás	elektronikus kiadás
<p>Ez a' <i>lugubris</i> Tónusú Debretzen ugyan, a' mint Townson nevezi, nem igen ébreszti ugyan a' Poétai Lelket: de van egy édes benne, a' melly az enyimet még is emeli, az a' mi az én imádott Rousseaum előtt olly betsessé tette a' <i>Citoyen de Genève</i> Titulust.</p>	<p>Ez a' <i>lugubris</i> <u>Tónusú Debretzen</u> ugyan, a' mint <u>Townson</u> nevezi,* nem igen ébreszti ugyan a' Poétai Lelket: de van egy édes benne, a' melly az enyimet még is emeli, az a' mi az én imádott <u>Rousseaum</u> előtt olly betsessé tette a' <i>Citoyen de Genève</i> Titulust.*</p>
<p>104–105. sor: <i>lugubris</i>: gyászos, baljóslatú. Csokonai Robert Townson Magyarországon tett utazásáról szóló könyvére utal (<i>Travels in Hungary</i>, London 1797), amelyet hamarosan franciára is lefordítottak (<i>Voyage en Hongrie</i>, traduit par C. Cantwel, Leipzig 1800), Csokonai ezt ismerte (vö. a 72. sz. levél 10. sorát és jegyzetét). Townson hosszan ír Debrecenről (II. 91–109. l.), az idézett kifejezés kétszer, a rész elején és a végén is előfordul: „Les habitans sont pour la plupart calvinistes. Leur air et leur vétemens lugubres, joints aux mauvais temps qu'il a fait durant mon séjour, m'ont fait considérer cet endroit comme fort déplaisant.” (II. 92. l.) „Tout y a l'apparence aussi lugubre que les calvinistes qui l'habitent.” (II. 109. l.)</p>	<p>* <i>lugubris</i>: gyászos, baljóslatú. Csokonai <u>Robert Townson</u> Magyarországon tett utazásáról szóló, <u>Travels in Hungary</u> című könyvére utal, melyet hamarosan franciára is lefordítottak (<u>Voyage en Hongrie</u>), Csokonai (mint azt <u>Nagy Gábornak</u> írott, 1801. július 19-i levelében említi) ezt ismerte, itt szerepel a <i>lugubre</i> jelző az angol <i>gloomy</i> megfelelőjeként. Townson hosszan ír <u>Debrecenről</u> (II. 91–109. l.), az idézett kifejezés kétszer, a rész elején és a végén is előfordul: „Les habitans sont pour la plupart calvinistes. Leur air et leur vétemens lugubres, joints aux mauvais temps qu'il a fait durant mon séjour, m'ont fait considérer cet endroit comme fort déplaisant.” (II. 92. l.) „Tout y a l'apparence aussi lugubre que les calvinistes qui l'habitent.” (II. 109. l.) Utóbb a kifejezés Debrecen jelzőjévé válik: „le lugubre Débretzin” (II. 111.).</p>
<p>108. sor: <i>Citoyen de Genève</i> (fr.): genfi polgár (helyesen: Genève). Rousseau élete egy szakaszában Genfben élt, ami a kálvinizmus egyik központja volt, amint Magyarországon Debrecen.</p>	<p>* <i>Citoyen de Genève</i> (fr.): <u>genfi</u> polgár (helyesen: Genève). <u>Rousseau</u> élete egy szakaszában Genfben élt, ami a kálvinizmus egyik központja volt, amint Magyarországon <u>Debrecen</u>. A kálvinizmusra való utalás képezi meg az ellentétet a <u>Townson</u>-idézet minősítésével, amely ugyan-csak a kálvinizmussal függ össze.</p>

A nyomtatott kiadásban⁵ két kommentár kapcsolódik a kiemelt mondat-hoz, mindkettő kontextusfüggő és narratív jellegű, melyek magukba olvasztják az élükön álló adatközlő jegyzetelemet (*lugubris*, *Citoyen de Genève*), hiszen a megadott jelentés bővebb kifejtését nyújtják, ezáltal értelmezve a szöveghely egészét. Az is megfigyelhető továbbá, hogy néhány esetben hiányzik a közvetlen, adatközlő szó- és névmagyarázat. A *Debrecen* és *Genf* helynevek közismertsége ezt önmagában is indokolja, amint *Rousseau* sem feltétlenül igényli az

⁵ Csokonai levele Festetics Györgynek, [1801. április 10. körül], in CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Levelezés*, kiad. DEBRECZENI Attila, Csokonai Vitéz Mihály összes művei, 123, 614 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1999).

azonosítást, mint ahogy a *tónus* és a *titulus* szavak sem. Ez az öt szó és név vagy ismertnek tételeződik a magyarázatban, vagy a szövegösszefüggésből egyértelművé válik az azonosítása (Genf), illetve a jelentése (tónus, titulus). *Townson* azonban bizonyosan nem általánosan ismert, még sincs adatszerűen azonosítva, mert az adott szöveghely megértéséhez nem releváns információ, hogy ki volt *Townson*. De amire szükség van az adott összefüggésben, az kiderül a szövegből és a magyarázataból, vagyis hogy utazó volt, aki eljutott Debrecenbe, majd azt a jellemzést adta róla, melyet Csokonai idézett. S lényegi információ az is, hogy Csokonai *Townson* útleírásának francia fordítását használta, mert ez a tény magyarázza meg a *lugubris* szó használatát és jelentését.

Az elektronikus kiadásban megtalálható (némileg pontosítva-bővítve) a nyomtatott kiadás két jegyzete, a csillaggal jelölt jegyzet-indexhez kapcsolva, ami felugró ablakban megjelenő jegyzetet jelent. Ez az elektronikus kiadásban helyhez kötött jegyzet megőrizte kontextusfüggő és narratív jellegét. Látható ugyanakkor, hogy az előbb említett szavak és nevek aláhúzással meg vannak jelölve, vagyis linkek, melyekre kattintva megjelenik a szótári jelentés, a neveknel az azonosításhoz szükséges lexikonadatok. E magyarázatok önálló rekordokként tárolódnak az adatbázisban, vagyis nem egyetlen szöveghelyhez kötődnek, s így kontextustól függetlenek. További sajátosságuk, hogy nemcsak a magyarázandó szövegben jelennek meg, de magukban a szövegmagyarázó kommentárokból is, kommentárokként egyszer, összességében azonban szövegben és kommentárban mégis ismétlődően szerepelnek akár egymás közvetlen közelében is. Mindez feleslegesnek és redundánsnak tűnhet, mégsem kerülhető el. A nyomtatott kiadásban az adatközlő szöveghely-magyarázatok, melyek többször ismétlődnek, gyakran a kötet végi jegyzetszótárban kapnak helyet. Az ismétlődés a nyomtatott kommentárban a lineáris szerkezet miatt kerülendő, az elektronikusban a szegmentáltság és a jelölőnyelvi struktúra miatt azonban elkerülhetetlen. Nem lehet azt mondani, hogy az első előfordulásnál vagy a szótárban található a magyarázat, mert nincs rögzített lineáris szerkezet és nincs fizikailag létező szótár sem, csak adatbázisrekordok.

A nyomtatott kiadás mutatóinak megfeleltethető lekérdezések (például nevek, helynevek előfordulásai) is csak úgy működhetnek, ha a szükséges jelölőnyelvi kódok minden előfordulást megjelölnék (legfeljebb annyi korlátozás képzelhető el, hogy felugró ablakoként egy előfordulást jelölünk, mert az belátható önálló egységet alkot). S mivel e kód egybeesik az adatbázisban tárolt magyarázat kódjával, így a kontextusfüggetlen, adatközlő magyarázatok is megjeleníthetők minden előfordulásnál (az más kérdés, hogy opcionálisan ez korlátozható, de a kódnak ettől még ott kell lennie és működni kell).

A nyomtatott kiadás lineárisan rögzített szerkezetében tehát az index különálló, és kapcsolódik a kommentárhoz is, adott esetben implicit módon azonosító funkcióban (több azonos vagy a szövegben nem pontosan szereplő név esetén). Különálló továbbá az ismétlődés elkerülésére alkalmazott szótár, vagyis az információért el kell lapozni a könyv egy másik helyére, miként az idézett mondatban látható *vö.* típusú utalások esetében is. Ez utóbbinak az elektronikus kiadásban a direkt link felel meg, melyet itt kiskapitálissal jelöltünk meg. Az elektronikus kiadásban azonban a linkek ezt leszámítva nem elvisznek az adott helyről, hanem az esetek többségében behúznak oda egy másikat.

A nyomtatott kiadás kommentárja a kontextusfüggetlen, adatszerű soronkénti magyarázatokat éppúgy narratív szerkezetekbe integrálja, mint ahogy azt a tanulmányyszerű kommentároknál láthattuk. Kevés adatszerű magyarázat marad érintetlen, annál is inkább, mert jelentős részüket felveszi a gyakran alkalmazott jegyzetszótár. Az elektronikus kiadásban, noha megmaradnak az adott szöveghelyet kontextusfüggően magyarázó narratív kommentáregységek, önállósodik és jelentősebbé válik a szöveghelytől, kontextustól független, szócikk jellegű jegyzetegység, amely egyben az indexelés eszközt jelent. Az így értett kommentár mediális különeműségét tehát az alábbi legfőbb jellegzetességekben tudjuk megragadni:

nyomtatott		elektronikus
mihez kapcsolódik?	csak szöveghez	szöveghez és kommentárhoz is
milyen a szerkezete?	lineárisan rögzített	rögzítetlen adatbázis
milyen a jellege?	kontextualizál	szegmentál

Az elektronikus kiadás szegmentáló természetű kommentár-rekordjai erendően leginkább hálózatos szerkezetbe képesek kapcsolódni, s ezáltal harmonikusan illeszkednek a genetikus elvű kiadás hálózatos szerveződéséhez, valamint új lehetőségeket is megnyitnak a kommentár hálózatos formáinak kialakításához.

3. HÁLÓZATOS KOMMENTÁR ÉS KOMMENTÁRHÁLÓZAT

Az adatszerű, kontextusfüggetlen magyarázatokat mint önálló rekordokat magában foglaló adatbázist két fő funkcióval láttuk el portálrendszerünk fejlesztése során. Az itt tárolt magyarázat-rekordok megőrzik kommentár jelleget, s egyben indexelnek is, ugyanakkor az adatbázison belül szócikkékként viselkednek, s együttesük egy sajátos *Filológiai lexikon*t alkot.⁶ A magyarázat-funkcióban hálózatos jellegűek, hiszen egy vagy több kiadás azonos pontjait kötik össze, a lexikon-funkcióban pedig e magyarázatok szócikkhálózatot alkotnak a közöttük lévő kapcsolati háló kiépítésével. A kiadásban megjelenő magyarázat és a lexikon szócikkhálózata együttesen az elektronikus kommentár rétegzettségeként értelmezhető.

Mindennek szemléltetésére lássuk ismét az iménti példát. Csokonai Feste-tics Györgyhez szóló 1801-es levelének vonatkozó része az elektronikus kiadásban így jelenik meg:

Azomba a' mi legtöbb, a' petsét ugyan ép volt, és a' Mélt. Familiának Tzimerét esmérvén, semmi hamisítást nem találtam: de be némely ragasztások barna téglaaszalással vannak téve: a' Nagyságodé oly ragadós, hogy magával együtt a' papíros is he papirosról egészen könnyű moddal levált, mint valami kenyérbél: ezenkívül a' Levélnek jobb felől való szárnya alatt (ahol a' viasznak ői az olvasás-véggett a' gyertyavilágnál meglegetített és a' petsét alá iktatott Kés okozott. Eleinte a' Posta még azt mondotta, hogy a' alatt mutat

Disputatió) *lugubris*: gyászos, baljóslatú. Csokonai Robert Townson Magyarországon tett utazásáról szóló, *Travel* (Voyage en l' Townson, Robert (1762–1827), angol utazó, természettudós, író. *életben* lexikon wson nem tette belé; de an

Én részei terjeszkedh A mi mo nem, azt. in vakmerően nagyobb) fő magának di udvarlására tovább ne h esméretlen magarosságomra dolgozom vele halálom ne, *de* azon az heróica epopeian, melyet *apadról*, vagyis a' Magyarok k *lugubris* Tónusú Debrezen ugyan, a' mint Townson nevezi, * nem igen ébreszti ugyan a' Poétai Lelket: de van egy édes benne, a' mell *Citoyen de Genève** Titulust. Me mea tellus Lare secreto Tutoque tegat * etc. Egyedül annak a' hijjával vagyok még, hogy azoknak a' az én Szívemben Előülőjök: melyet hogy Nemes volta szerént elfogadni méltóztassék, legfőbb Instánziaképpenn terjesztem Nagy hamvamig,

Nagy Lelke szerént mutatnyre szorított orbitámon k a' lehetőség világába gom em, mint a' Munkámat, hi grádusáig lealáznám. Má ékem p. o. Nagyságodtól mint Rajnis Úr, a' kik már h. A' többi fordításokat pe im életemet. Ezt ha végre

A csillagra kattintva elérhető a (már látott) szöveghelyhez kötött, kontextusfüggő magyarázat. Az adatszerű, kontextusfüggetlen magyarázatot igénylő szavak színes háttérrel jelennek meg, akár ismétlődően is, melyekre kattintva olvasható a formalizált magyarázat, mindenütt ugyanúgy: a jelen példában

⁶ *Filológiai lexikon*, szerk. DEBRECZENI Attila, vez. mts. ORBÁN László és TÓTH Barna (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2020–2021), doi: 10.5484/filologiai_lexikon, http://deba.unideb.hu/deba/filologiai_lexikon. A *Filológiai lexikon* jelenleg próbaverzióban működik, korlátozott anyagon (Csokonai 1801-es levelei), de funkciói teljeseek.

Robert Townson azonosítását végzi ez el a felugró ablakban, de ugyanezt kapnánk a csillag előtti Townson-előfordulásra kattintva is. A magyarázat végén, s minden ilyen magyarázat végén ott található a *lexikon* link, amely elvezet a *Filológiai lexikon* Townson-szócikkéhez:

The screenshot shows the 'FİLÓLÓIAI LEXIKON' website interface. On the left, there is a vertical navigation menu with buttons for 'SÓCIKAI KERESÉS', 'NÉVŰ KERESÉS', 'TÉMATIKUS JEGYZÉK KERESÉS', 'NÖVEKEDÉS', 'TAPASZTALOM', 'FELTÖLTÉS', and 'TÖRÖLÉS'. The main content area is titled 'SZÓCIK' and displays the entry for 'Townson, Robert (1762-1827) angol utas, természettudós, író'. Below the title, there are buttons for 'Témátikus jegyzék', 'Szócikk', 'Előfordulások', and 'Művek'. A section titled 'Townson, Robert (Levelezési jegyzet)' contains a link to 'Townson, Robert: Elektronikus összefoglaló a Foglalom naplója kiadásához'. Below this, there is a detailed biographical text in Hungarian, followed by a small note: '(Gyűjtemény: Magyar nyelv és irodalom)'. At the bottom of the page, there is a copyright notice: 'Copyright © 2003 ELTE-DE, Ludovik Magyar Bolygás Tudományi Intézet / Copyright © 2003 Magyar Online Lexikon, Könyvtárak, Újvidék'.

A szócikk első egysége megegyezik a kiadásban megjelenő magyarázattal, majd utána a menü következik. A *Tematikus jegyzetek* menüpontban olyan jegyzet vagy jegyzetek érhetőek el, amelyek az adott szócikkhez kapcsolódnak, felhasználják az eddigi kiadások vonatkozó összefoglaló jegyzeteit, de nem adatszerűek és nem is szöveghelyet magyaráznak. Bármennyire szócikkhez kapcsolódik is egy tematikus jegyzet, s annak bővebb magyarázatát nyújtja, nem lép fel egy más lexikonokkal veteledő, önálló szócikk létrehozásának igényével, megmarad az adott kiadás (vagy esetleg kiadások) által megszabott értelmezési keretben, s az ennek horizontján értelmezhető és szükségesnek ítélt ismereteket foglalja össze (közismert tárgyakról szűkszavúan, kevésbé ismertekről bővebben, az újonnan előkerült információkat hangsúlyozva). Éppen ezért editio-specifikus jegyzetnek tekinthetjük.

Az *Előfordulások* menüpontban listázódnak az adott név előfordulásai a kiadásokban (a könyvek névmutatójához hasonlóan), biztosítva egyben az adott szöveghelyek közvetlen elérését a portálrendszer egészében (vagyis Townson esetében Csokonai említései mellett a Kazinczy naplóiban való előfordulások is szerepelnek, melyekre kattintva közvetlenül az adott szöveghelyhez jutunk). Név-szócikk esetében gyakori a *Művek* menüpont, Townson esetében útleírása angol és francia kiadásának adatai jelennek meg itt, melyekre kattintva

azok önálló szócikkeihez jutunk. Minden szövegekben említett mű önálló szócikket képez, összekötve a szerzővel (ha az ismert), s külön listázhatóak előfordulásaik minden portálban (ez Townsonnál nem sok tétel, de például az antik auktoroknál számottevő, így e funkció számos kutatási célra használható).

A *Szócikkháló* menüpont Townson esetében jelenleg nem aktív, de például a levél címzettje, Festetics György esetében igen, itt listázódnak az egyes Festeticsekről szóló szócikkek. Más típusú szócikkhálót képeznek a *forint* szócikknél⁷ e menüpontban megjelenő *márjás*, *krajcár*, *garas* stb. (azaz pénznemeket magyarázó) szócikkek, melyek innen elérhetőek, s melyekhez közös összefoglaló szerkesztői *Tematikus jegyzet* is csatlakozik.

SZÓCIKK

forint *florenus (lat.); Culdén (ném.); f.; fl.; ft.; frt.; for.; fort.; fn.; fnt.*
 ezüst alapú pénzegység. 1750-től a Habsburg Birodalom elsődleges fizetőeszköze. 1 forint=3 márjás=20 garas=60 krajcár; 1 tallér=2 forint.

Tematikus jegyzetek **Szócikkháló** Előfordulások Szövegmező

Pénzérték, bankjegyek, váltócédluk

conventios pénz
 forint
 garas
 krajcár
 márjás
 pengő pénz
 papírpénz

A szócikkek tehát maguk is különféle kisebb hálózatokat képeznek, illetve ilyenek képezhetőek belőlük különféle szempontok alapján, segítvén az eligazodást és az összefüggések észlelését a lexikon szócikkekre tagolt anyagában. Ugyancsak a hálózatosság megjelenítője a *Szövegmező* menüpont, amelyben a szócikkhez kapcsolható szövegmezők listázódnak. A szövegmezők, melyeket az elektronikus kiadásban a különböző olvasói szövegek egymással tartalmi kapcsolatban lévő szövegforrás-részei és önálló szövegforrások együtt alkotnak, alkalmasak nem-lineáris szerkezetek tematikus kapcsolatok alapján történő megképzésére, s ebbéli funkciójukban a genetikus elv jellegzetes alakzatai.⁸

⁷ A levél a Festetics által Csokonainak küldött, de elveszett 25 Ft ügyében íródott.

⁸ A szövegmezőről részletesen szólnak kutatócsoportunk két tagjának tanulmányai: TÓTH Barna, „Levezések elektronikus feldolgozása, elméleti és gyakorlati kérdések”, in

A *Filológiai lexikon* tehát a szócikkek különféle módokon történő összekapcsolásával kommentárhálózatokat hoz létre. A szócikkek pedig eredendően a kiadások különböző szöveghelyekhez kötődő kommentárjai, melyek a kiadásokon belül is hálózatot képeznek. A nyomtatott kiadással szemben, mely az adatszerű, kontextusfüggetlen magyarázatokat is legtöbbször narratív szerkezetbe integrálja, az elektronikus kiadásban a narratív jellegű kommentár mellett megjelenik a többféle módon hálózatos kommentár önálló típusa. Az elektronikus kommentár így különféle rétegeket alkot a kiadásban, a következő táblázatban szemléltethető módon:

típus	jelleg	réteg
szöveghely-magyarázat	szöveghely-specifikus	1. réteg: narratív szöveget, szövegek csoportját kontextusfüggően magyaráz
keletkezéstörténet	szövegforrás-specifikus	
alakulástörténet	szövegidentitás-specifikus	
alakulástörténet	szövegcsoporth-specifikus	
szövegmező-magyarázat	szövegmező-specifikus	
szegmentum-azonosítás (= lexikonszócikk)	szöveghely-semleges	2. réteg: adatközlő és hálózatos szegmentumot kontextusfüggetlenül azonosít+indexel
tematikus jegyzet	editio-specifikus	3. réteg: narratív lexikonszócikket editio-specifikusan magyaráz

A nyomtatott kiadás lineárisan rögzített rendjével szemben az elektronikus kiadás kommentár-rétegei kompromisszumok nélkül képesek integrálni a genetikus elvnek megfelelő kommentártípusokat is, harmonikusan egybefogva azokat a narratív sémát követő kommentárokkal, amelyek eredendően a nyomtatott médiumban otthonosak. A lineáris és hálózatos rend együttműködésében otthonra lelnek a genetikus kiadások kommentárjai.

Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai, szerk. BIRÓ Annamária és EGYED Emese, 415–427 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2018); ORBÁN László, „Szövegmező”, *Literatura* 47 (2021): 71–81.